

מצמצם בידי שמים

משנה מסכת בכורות פרק ב משנה ו

[ו] רחל שלא בכרה וילדה שני זכרים ויצאו שני ראשיהן כאחד רבי יוסי הגלילי אומר שניהם לכהן שנאמר (שמות י"ג) הזכרים לה' וחכמים אומרים אי אפשר אלא אחד לו ואחד לכהן...

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת בכורות פרק ב משנה ו

[ו] אי אפשר, כוונתם שאי אפשר שייצאו שני ראשים כאחת אלא יקדם האחד...

רש"י מסכת בכורות דף יז עמוד א

א"א לצמצם - שיצאו שני ראשיהן כאחד אלא האחד יצא תחלה ולא ידעין הי ניהו.

תוספות מסכת בכורות דף יז עמוד ב

אפשר לצמצם בידי שמים - פי' בקונטרס כגון הך דלידה דאע"ג דאין מקפידין בכך וכ"ש בידי אדם במתכוונים לצמצם שום מדה או שום דבר דודאי אפשר לצמצם וקשה לר"י כי קא מבעיא ליה לרבנן דבידי שמים א"א לצמצם בידי אדם מאי היכי פשיט מצמצם מכוון בין שתי עיירות הא על כרחך נהי דיכולין לצמצם הדבר כשמתכוונין למדוד מ"מ לרבנן א"א שיהא הדבר מצומצם בין שתי עיירות דכיון דבידי שמים הוא שמעצמו נפל שם מתחלה ולא נתעסקו עליו למדוד ולהניחו שם מכוון ונראה לרבי דאפילו למ"ד א"א לצמצם בידי שמים אף שפעמים שנמדד בו שהוא מצומצם אלא ה"ק אי אפשר לברר צמצום שבידי שמים כגון לידה דהכא שאין פנאי לברר ולדקדק אי זה יצא תחלה ולכך אין שניהן לכהן אבל בידי אדם שיש שהות לברר מיבעיא לן...

מצמצם בידי אדם

תלמוד בבלי מסכת בכורות דף יז עמוד ב

אמרי דבי רבי ינאי: לרבי יוסי הגלילי שמעין ליה דאמר אפשר לצמצם בידי שמים - וכ"ש בידי אדם, ורבנן בידי שמים אי אפשר לצמצם, בידי אדם מאי? ...תא שמע ממדת כלים, ממדת מזבח; שאני התם דרחמנא אמר עביד ובכל היכי דמצית למיעבד ניחא ליה...מאי הוי עלה! אמר רב חייא בר אבין אמר רב עמרם, תנא: נמצא מכוון בין שתי עיירות, ר' אליעזר אומר שתיהן מביאות שתי עגלות, וחכמים אומרים יביאו עגלה אחת בשותפות ויתנו; מאי קסברי רבנן? אי קסברי רבנן דאפשר לצמצם, וקרובה ואפי' קרובות, לייתי תרתיה! ואי קרובה ולא קרובות - אפי' חדא לא לייתי! אלא לאו ש"מ קסברי רבנן: אי אפשר לצמצם, ואפילו בידי אדם, שמע מינה.

תוספות מסכת בכורות דף יז עמוד ב

אפשר לצמצם בידי שמים - ...ונראה לרבי דאפילו למ"ד א"א לצמצם בידי שמים אף שפעמים שנמדד בו שהוא מצומצם אלא ה"ק אי אפשר לברר צמצום שבידי שמים כגון לידה דהכא שאין פנאי לברר ולדקדק אי זה יצא תחלה ולכך אין שניהן לכהן אבל בידי אדם שיש שהות לברר מיבעיא לן ופשיט ליה מנמצא מכוון בין שתי עיירות דאי אמרת אי אפשר לברר אם הוא מצומצם אף על גב דפרישית דזימנין דמיקרי שהוא מצומצם כיון דאי אפשר להבחין לא יביאו שתי העגלות מספק דמילתא דלא שכיחא היא ואין לנו לתלות מספק שאירע כן ובמסקנא פשטינן דלרבנן אי אפשר לצמצם ואפילו אדם ומתוך הא דפליגי אמוראי בפ"ק דעירובין (דף טז:) בפרוץ כעומד ופ"ב דחולין (דף כח:): במחצה על מחצה כרוב היה נראה דהלכה כרבי יוסי הגלילי דאפשר לצמצם לכל הפחות בידי אדם ואין לומר דקרי פרוץ כעומד כשדומה לנו שהם שוים דאף על גב דשמא אינם שוים וכן מחצה על מחצה דשחיטה דהא מפרש טעמא דלא הוי כרוב וכעומד משום דאמר רחמנא למשה שחוט רובא וגדור רובא דתיפוק לי דבלאו הכי היה אסור מספק משום דשמא שייח רובא והא דפריך בגיטין בפרק הזורק (דף עח.) והא א"א לצמצם גבי מחצה על מחצה מגורשת ואינה מגורשת דמפרש כגון דאתו תרווייהו בהדי הדדי בארבע אמות ואפי' יהא הלכה כר' יוסי הגלילי מ"מ דוחק הוא להעמיד המשנה בכך שאין רגילות להיות הדבר מצומצם וסתמא לא כווננו בבת אחת לבא ובפ' שבועות העדות (שבועות דף לב.) גבי כפרו שניהם כאחת פריך והא אי אפשר לצמצם ומשני הא מני רבי יוסי הגלילי ור' יוחנן משני אפילו תימא רבנן כו' משמע דאין הלכה כר' יוסי הגלילי וכן בפ' ארבעה אחין (יבמות דף כח.) גבי אחיות איני יודע מי שנאן אמרינן אליבא דרבי יוחנן לא סתים לן תנא כר' יוסי הגלילי לכך נראה דבידי שמים אין הלכה כמותו והך דשבועות וד' אחין הוו בידי שמים אבל בידי אדם הלכה כמותו כדמוכחא ההיא דחולין ועירובין וא"ת הא דאמרינן בפ"ק דעירובין (דף ה:) לחי המושך מדופנו של מבוי פחות מד' אמות אין צריך לחי אחר להתירו וארבע אמות צריך לחי אחר להתירו וקאמר רב הונא בר' יהושע לא אמרן אלא במבוי ז' ניתר בעומד מרובה על הפרוץ רב אשי אמר מבוי ח' לא צריך לחי מה נפשך אי עומד נפיש ניתר בעומד מרובה על הפרוץ ואי פרוץ נפיש נדון משום לחי פירוש דאם כן אין בלחי עשרה אמות מאי אמרת דשוו תרווייהו כי הדדי הוה ליה ספק דבריהם ולהקל משמע דאי אפשר לברר הדבר ויש לומר דלעולם אפשר למדוד אלא לא הטריחו חכמים למדוד שם מספק כיון דבין עומד נפיש בין פרוץ נפיש ליכא חשש איסור אא"כ הם שווים ומילתא דלא שכיחא היא ומכל מקום אם היה איסורא דאורייתא היה אסור כיון שאפשר למדוד וזה אין להקשות על רב אשי כי שוו כי הדדי נמי לשתרי דקיימא לן פרוץ כעומד מותר דהתם קאי על רב הונא בריה דרב יהושע דסבירא ליה פרוץ כעומד אסור והרב רבי שמעון מיינבלא היה מפרש דפרוץ כעומד ומחצה על מחצה כרוב סברי רבנן דאי אפשר לצמצם אפילו בידי אדם ומאן דשרי כשדומה לנו שהפרוץ כעומד משום דאימר פרוץ מרובה ואם תמצא לומר שהם שוים רחמנא אמר גדור רובא ובענין זה יש לפרש ההוא דמחצה על מחצה כרוב והשתא ניחא טפי ההיא דספק דבריהם להקל כיון דאי אפשר

למדוד אבל קשיא לרבי דמשמע דספיקא דאורייתא היה אסור מטעם חששא בעלמא דשמא הם שוים אף על גב דאי עומד נפיש מותר ואי פרוץ נפיש מותר וא"כ היכי דייק מנמצא מכוון בין שתי עיירות התם נמי אף על גב דאי אפשר לכוון ולצמצם מודו רבנן דמביאות שתי עגלות משום חששא דאורייתא דשמא הם שוים ועוד דמאן דאסר פרוץ כעומד לא אסר אלא מטעם דא"ל רחמנא למשה גדור רובא שחוט רובא ואיכא למתלי טפי לאיסור מלהיתר אבל אם היה לתלות להיתר יותר מלאיסור היה מותר כדאשכחן מאן דשרי משום דאמר רחמנא למשה לא תשייר רובא ולא אסר מטעם דשמא הפרוץ מרובה ואם כן ההיא דלחי אפילו הוי ספק דאורייתא תישתרי כיון דבין פרוץ (מעומד) נפיש בין עומד נפיש מותר ומהא דפריך בההיא שמעתא דפרוץ כעומד והא אפשר לצמצם גבי אם יש ריוח ביניהם (סוכה דף טו:) אין לדקדק שום דבר דרבינו חננאל גריס והא אי אפשר לצמצם וכן רבינו שמעון **ולרבינו תם נמי אין ראייה שיהא הלכה כן דלא הוי כמו אי אפשר לצמצם בעלמא אלא כלומר אי אפשר לצמצם בשום ענין שלא יהא אור משהו בין הסכך לשפוד כמו שפירש שם ובההיא דסוף מכילתין (דף 0:) יצאו שנים בעשירי וקראו עשירי משמע דסבר ליה כרבי יוסי הגלילי אפילו בידי שמים דאי כרבנן דא"א**

תוספות מסכת בכורות דף ט עמוד א

מאן תנא א"ר ירמיה דלא כר' יוסי הגלילי - פ"ה מאן תנא דאמרינן שילדה שני זכרים אינו נותן אלא חד טלה לכהן וקשה לפי' דהכא אפי' ר"י הגלילי מודה מדלא קתני במתניתין ויצאו שני ראשיהן כאחד כדקתני בפרק שני (לקמן יז.). **וכינו דלא ראינו שיצאו בבת אחת מספק לא אמרי' בבת אחת יצאו אפי' לר"י הגלילי דלא שכיחא וצריך לפרש דנהי דמספק מודה ר' יוסי הגלילי דאין נותן לכהן אלא חד טלה מ"מ בספק מועט טוב להחמיר בדבר ולהפריש טלה שני לעצמו.**

תוספות מסכת בכורות דף ט עמוד א

אמר רב (אשי) מין במינו אינו חוצץ - תימה בפ' בהמה המקשה (חולין ע.) בעי כרכתו אחותו והוציאנו מהו י"ל הכא מקצת פנוי איכא למימר טפי במינו אינו חוצץ אי נמי אחותו הויא אינו מינו טפי מאחיו עוד יש לומר דוקא משום דהוציאנו שסייעה אחותו בהוצאתו הוא דמספקא לן דדילמא הויא חציצה אבל אם לא סייעה להוציאו פשיטא דלא הויא חציצה וא"ת [לאביי] דמוקי מתני' כר' יוסי הגלילי דאפשר לצמצם ואפ"ה אינו נותן כי אם טלה אחד לכהן משום דכתיב הזכרים אמאי לא אמר כל שאינו בזה אחר זה בבת אחת אינו ולא קדוש לא זה ולא זה וי"ל דלא מסתבר למימר הכי אלא בדבר התלוי במעשה כההוא דקדש שתי אחיות ותודה שנשחטה על שמונים חלות אבל קדושה הבאה מאליה לא אמר הכי ואף על גב דשייך למימר הי מינייהו מיייתת הי מינייהו מפקת ואם תאמר מדקאמר נהי דא"א לצמצם חציצה מיהא איכא משמע דה"ק נהי דא"א לצמצם ודין הוא שיקדש האחד לרבנן חציצה מיהא איכא ולא היה לו להיות קדוש משמע דאי הוה אפשר לצמצם היה אז קשה לן היאך קדוש בלא טעם חציצה ומה קשה והא (פריך) [פרישית] דלא אמר כל שאינו [כו'] בבת אחת כו' אלא בדבר התלוי בדבור וי"ל דה"פ נהי דא"א לצמצם ולהכי ניחא לרבנן שאין שתיהן קדושין מטעם הזכרים כמו לרבי יוסי הגלילי דלא אפשר למידרש להו הזכרים כיון דסבירא להו אי אפשר מכל מקום ליהוי חציצה.

תוספות מסכת חולין דף כח עמוד ב

לפי שאי אפשר לצמצם - אפילו לר' יוסי הגלילי דאמר בפרק שני דבכורות (דף יז.) אפשר לצמצם מודה הוא בכלי חרס כדקאמר התם הואיל ואית בו גומות ויש להוכיח מכאן דהלכה דבידי אדם אפשר לצמצם מדאפליגו אמוראי במחצה על מחצה ובפ"ק דעירובין (דף טו:) בפרוץ כעומד ואם אי אפשר לצמצם היכי שריא מספק ואפילו למאן דאסר לא אסר אלא משום דהכי אגמריה למשה שחוט רובא גדור רובא **ומיהו בידי שמים נראה דהלכה דאי אפשר לצמצם** דאמר בפ' ד' אחין (יבמות דף כח.) לר' יוחנן דאמר אחיות איני יודע מי שנאן ונימא [כו'] ר"י הגלילי היא לא סתם תנא כר' יוסי הגלילי דאמר אפשר לצמצם ובפרק הזורק בגיטין (דף עח.) דפריך והא אי אפשר לצמצם גבי מחצה על מחצה מגורשת ואינה מגורשת דמפרש דאתו תרוייהו בהדי הדדי בארבע אמות התם נמי הוי כבידי שמים דמסתמא לא כווננו לבא בבת אחת וא"ת בריש עירובין (דף ה:) גבי לחי המושך מדפנו של מבוי דקאמר רב אשי אפילו תימא במבוי שמונה מה נפשך אי עומד נפיש ניתר בעומד מרובה ואי פרוץ נפיש נידון משום לחי מאי אמרת דשוו תרוייהו כי הדדי הוה ליה ספק דבריהם וכל ספק דבריהם להקל משמע דאי אפשר לצמצם ולברר הדבר וי"ל **דלעולם אפשר לברר ולמדוד בצמצום ע"י טורח אבל לא הטריחוהו חכמים למדוד שם מספק כיון דבין עומד נפיש ובין פרוץ נפיש ליכא חששא איסור אא"כ הוא שוה ומילתא דלא שכיחא הוא** ואין להקשות על רב אשי דאפילו כי שוו כי הדדי לשתרי דקי"ל פרוץ כעומד מותר דרב אשי קאי ארב הונא בריה דרב יהושע דאמר התם לא אמרו אלא במבוי שמונה אבל במבוי ז' ניתר בעומד מרובה על הפרוץ כו' ואיהו סבר התם דפרוץ כעומד אסור **וה"ר שמעון היה מפרש דאמוראי דהכא ודפרוץ כעומד מצו סברי כרבנן דאי אפשר לצמצם אפילו בידי אדם ופליגי כשדומה לנו דהוי מחצה על מחצה ומאן דשרי משום דאימא דשחט רובא ואפילו הן שוין רחמנא אמר לא תשייר רובא ומאן דאסר משום דאימא נשאר רובא קיים ואפילו הן שוין רחמנא אמר שחוט רובא וכן גבי פרוץ כעומד והשתא ניחא טפי ההיא דספק דבריהם להקל דאי אפשר לכוין אבל קשה דמשמע דבספק דאורייתא הוי אסור משום חששא שמא הן שוין אף על גב דאי עומד נפיש או פרוץ נפיש הוה שרי והכא שריא אפילו באיסור דאורייתא כשההיתר מצוי יותר מן האיסור וכן גבי פרוץ כעומד ואם כן בההיא דלחי אפילו הוי ספיקא דאורייתא תשתרי ונראה לי דאיכא התם למיחש שמא ח' אמות אינם מצומצמות ואפילו פרוץ מרובה לא יהא נידון משום לחי ולהכי דווקא בספק דבריהם יש להקל אבל קשה לפירושו דהיכי דייקא בפ"ב דבכורות (דף יז:) מההוא דנמצא מכוון בין שתי עיירות דבידי אדם אפשר לצמצם התם נמי אף על גב דאי אפשר לצמצם ולכוין מכל מקום מודים רבנן דמביאין שתי עגלות משום דכל אחת מביא עגלה ממה נפשך שמא היא קרובה ואפילו הן מצומצמות הקרובה אמר רחמנא ואפילו קרובות ולפירוש קמא אתי שפיר דלעולם אי אפשר לצמצם ולהיות שיהיו שוין אלא אחת מהן קרובה יותר ויוצאין בשל תנאי ויש לומר דלפי' הר"ר שמעון נמי יוצאים בשל תנאי ממה נפשך דאם קרובה היא יוצאה בה ואם רחוקה היא תביא בשביל חבירתה מאי אמרת שמא מצומצמות הן זה אינו מצוי ואין להאריך כאן יותר ובעירובין (דף ה:) ד"ה (וספק) אפשר בע"ה יותר [ויותר מבואר בסוכה טו:] תד"ה פרוץ כו' ותוספות בכורות יז: ד"ה אפשר].**

מצמצם במצוות**משנה מסכת כלים פרק יז משנה ו**

[ו] **כביצה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית רבי יהודה אומר מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים אמר ר' יוסי וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזוהי קטנה אלא הכל לפי דעתו של רואה:**

רמב"ם על משנה מסכת כלים פרק יז משנה ו

... אמר ר' יוסי ומי הוא שיודיענו בקחתינו הגדולה ביותר שבביצים שאין למצוא גדולה ממנה, וכך בקחתינו את הקטנה שלא תמצא יותר קטנה ממנה, אלא הדבר מסור למראית עינו של אדם שביצה זו בינונית לא גדולה ולא קטנה. והלכה כר' יוסי

הון עשיר מסכת כלים פרק יז משנה ו

... והכלל העולה מדברינו אלו, דבין לר' יהודה בין לר' יוסי לא חיישינן בביעי אלא לדשכיחי ביננא, ולא לדשכיחי בעלמא במדינות הרחוקות ומדברות השוממות, דלא הטריחה התורה על ישראל לחפש אחריהם כדי לשער בהם, כמו שלא הטריחם להקריב מהחיות מהאי טעמא כדאיתא במדרש (ויק"ר פכ"ז ו) ואפילו בנדבה אסר להביאם. והואיל והלכה כר' יוסי דלפי דעתו של רואה משערין, יפה הוכחתי התם במקוה טהרה פ' כ"ה דבגדולה שבבנונית משערין, מדדקדק ר' ואשכח הביצה שבדורו קטנה מן הביצה דדור המדבר אחד מעשרים בביצה דווקא, דהא אין ספק דבמדבר להורות הלכה לדורות לא ע"י המים שיערוה אלא לפי דעתו של רואה, ואי בבנונית שבמי בנוני שיערוה מאן מוכח דהאמצעית ממש עלתה בידם כמו שעולה ע"י המים, הא לנס לא הוצרכו מאחר דאין הדין כך, ובידי אדם א"א לצמצם, וא"כ אפילו תימא דר' אשכח הבנונית שבמין בנוני על ידי המים כמו שהקשו לי חכמי איזמיר, איך היה יכול להעריכה בדקדוק עם אותה דדור המדבר שנמדדה שלא ע"י המים אלא לפי דעתו של רואה, דדילמא לא היתה של דור האמצעית ממש כמו שהיתה את שלו, אלא ודאי בגדולה שיער וכדהוכחתי התם ע"ש ודוק:

תשובות הגאונים - הרכבי סימן רסח

ושש'. כמה שיעור גרוגרת הגסה וגרוגרת בינונית וכן זית גדול וזית קטן וזית בינוני. הרי אילו שיעורין ואיך יהי שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל לא פירשו רבותינו משקל ולא דיקדק הקדוש ברוך הוא עמנו במשקל וכל אחד ואחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו. ואין צריך ללמוד שיעור מאחר דתנן ר' יהודה אומ' מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים אמר ר' יוסי מי מודיעני אי זו היא גדולה שבגדולות ואי זו היא קטנה שבקטנות אלא הכל לפי דעתו של רואה:

משנה מסכת עירובין פרק ד משנה ח

[ח] אם אינו מכיר או שאינו בקי בהלכה ואמר שביתתי במקומי זכה לו מקומו אלפים אמה לכל רוח עגולות דברי רבי חנינא בן אנטיגנוס וחכמים אומרים מרובעות כטבלא מרובעת כדי שיהא נשכר לזויות:

רמב"ם על משנה מסכת עירובין פרק ד משנה ח

אמרו כטבלה מרובעת, לפי שאי אפשר למעשה לעשות רבוע מדויק, לפיכך השמיעך שמספיק אם ייראה מרובע כפי יכולת האדם כמו הלוחות המרובעים שמתכונים לרבען עד כמה שאפשר.

הון עשיר מסכת עירובין פרק ד משנה ח

כטבלה מרובעות. כתב הרב בשם הרמב"ם שא"א לעשות מרובע מצומצם, ע"כ. וזה אינו אלא בפעל על הקרקע שהוא בלתי שוה בכל מקום, דעל דבר השוה בכח חכמת ההנדסה אפשר ואפשר, והנני מראה במופת חותך... וזהו המרובע המצומצם המבוקש (ציורא):

ספר האשכול (אלבק) הלכות חלה דף קכה עמוד ב

ובשאלה לרב שרירא בהאי ליטנא. וששאלתם לפרש לכם אם יש משקל לגרוגרת ולזית ולכותבת ושאר שיעורים במשקל כספים של ערביים, ופירשתם שמר רב הילאי גאון ז"ל פירש לכם משקל ביצה ששה עשר כסף ושני שלישי כסף, ואם אין לשאר משקל מאי טעמא ביצה יש לה משקל. הו יודעים שאין לאלו שיעורים משקל כסף לא במשנה ולא בתלמוד שלנו כל עקר, ואלו בקשום לתת שיעור משקל מן הדינרים היו עושין מעקרא, אלא שנתנו השיעור מקטנית ופירות שמצויין תמיד ואין לומר שנשתנו, וכך שנינו כביצה [שאמרן] לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית, ר' יהודה אומר מביא הגדולה שבגדולות והקטנה שבקטנות [ונותן לתוך המים] וחולק את המים, אמר ר' יוסי מי מודיעני איזה גדולה ואיזה קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה. ומפורש בתוספתא משים כוס מלא מים ומביא אוכלין שאינן בולעין ונותן לתוכן עד שיחזרו המים לכמות שהיו וחוזר וחולקן. הא למדנו משנה שלימה <שאין לביצה> משקל ידוע שלא להוסיף ושלא לגרוע, וסלקא דעתין ר' יהודה ור' יוסי דקאמרי האיך משערים בביצה לא היו יודעין לקוץ לה משקל ידוע, וכי מר רב הילאי גדול וחכם מר' יהודה ור' יוסי היה, אלא כמתני' עבדינן הכל לפי דעתו של רואה. ומר רב הילאי הכין הות דעתיה שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו או מה שראו משלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעת' עשו, ואם לאו שערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר. וכן לענין כזית וכגרוגרת הרי פורש לכל אחד מהן בזו משנתנו לא גדול ולא קטן אלא בינוני, וגם הוא לפי דעתו של רואה. והאי דקצת רבנן שערו לפי דעתם ביצה ולא שערו כזית וככותבת וכגרוגרת, משום דביצה תלויין בה מילי נפשי קב וסאה ואיפה ועומר כולהון משתערין בביצה לפיכך שיערו לפי דעתם, אבל הני שיעורים שבקינן לפי דעתו של רואה:

ספר האשכול (אלבק) הלכות חלה דף קכח עמוד א

...ולכן נתנה תורה שעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים נתנו על הר סיני כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאות בכל מקום, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות, ומשקליהם ומדותיהם שהיו בימי משה ושהוסיפו עליהם בארץ ישראל אין נשמרין להם, והמדות משתנות בדורות ובמדינות, שבכל דור ודור היו מחדשין חכמים מדותיהן, כדמפורש בכמה מקומות...

מנחת חינוך מצוה קט - שלא לעשות שמן המשחה

(א) שלא לעשות כו'. ע"מ פ"א מהכה"מ ועובר ע"ז ח"כ או חטאת בשוגג וג"כ א"ח על לא הודע והוא ג"כ מח"כ שחייבים מלקות ע' במכות ונוהג בכ"מ ובכ"ז בזו"נ ובכל אישי ישראל חוץ מחש"ו. ולענין תשובה נמי ככל לאוין של ח"כ ומבואר בר"מ מהש"ס דדוקא אם עשאו כדי לסוך אבל אם עשה להתלמד או למכרו לאחרים פטור. ובש"ס הלשון כדי למסרו לצבור ואין חילוק כי באמת אין הצבור צריך לשה"מ וה"ה לאיזה כוונה שעושה פטור רק לסוך כי דרך שה"מ למשוך חייב ג"כ אם עושה לכוונה זו כמו בקטורת דדרכו להריח חייב על כוונת הריח ה"נ חייב על כוונת המשיחה. ודוקא אם עושה כמשקל הזה ולא הוסיף ולא גרע וכמעשה הזה חייב. אבל הוסיף על המשקל או גרע או שמן זית פחות או יותר פטור ול' הש"ס שמן שפיטמה לחצאין פטור ופירש"י כגון שעשה ז' לוגין. אך באמת בהוסיף או גרע ודאי פטור דל"ה כמתכונתה כלל אף אם עושה תחלה לפי מדת המשקולת הללו כגון לששה לוגין מחצית ממשקל העיקרין דזה היו כמתכונתו אך מ"מ נלמד שפטור דל"ה כמוהו ובקטורת כה"ג חייב אף בחצי אבל אם הוסיף וגרע במשקל פטור בקטורת ג"כ וזה נכלל בלשון הר"מ שכתב וכמעשה הזה היינו שיהא שלם ולא חצי שצריך שיהי' דומה לכל צד לזה שעשה מרע"ה וז"פ. ולכאורה צ"ע אי נימא דבי"א א"א לצמצם ע"מ פ"ט מה' רוצח ובתוס' חולין כ"ח כ' בשם ר"ש גבי מע"מ כרוב דאיכא ב' סברות חדא דלמא הוא יותר או מחצה וליכא אלא חד סברא דלמא הוא מיעוט ע"כ כשר דהוי כעין ס"ס דההיתר מצוי יותר וע"ש א"כ כאן המ"ל חייב בעושה שמה"מ כיון דצ"ל העיקרין במשקל הזה בלא תוס' ובלא גרעון א"כ כשתצמצם כמשקל וכמדתו איכא ב' סברות לפטור דלמא שוקל יותר ופטור א"ד שוקל בפחות וג"כ פטור ולא נשאר אלא סברא א' לחיוב דלמא כיון הצמצום והיאך חייב (קטורת) [כרת] או מלקו' וסברא זו ע' תוס' בכ"מ בכורות י"ז סוכה ט"ז וש"מ. אך באמת ל"ק דהא גם על העשי' קשה דלמא הוסיף או גרע אף דאפ"ל דהי' ע"י נס דכמה נסים הי' בשה"מ מ"מ התורה לא תסמוך במצות על נסים רק נס זה מרומז בתורה דכולו קיים לע"ל. אך באמת כיון דלא ניתנה תורה למה"ש א"כ כ"מ שציותה התורה לעשות במדה ובמשקל הכל לפ"ד ב"א לפי שכלו אם מצמצם כשר הן לענין מצוה וכן לענין חיוב. וזה מפורש בש"ס דבכורות שם דמקשה אמ"ד אי אפשר לצמצם ממדות מזבח וכלים ותי' שא"ה דרחמנא אמר עביד ובכל היכי דמצית עביד ניחא לי' והיינו דהתורה ניתנה לב"א לפי דעתו אבל בכל הנהו דמייית שם אין המצוה תלוי במדה ובמשקל רק המצוה היא בפני עצמה רק אירע מקרה דאין אנו יודעין כגון דהיא מצות בכור אך שאירע מקרה שנולדו שניהם כא' ואין אנו יודעין וכן גבי ע"ע וכל המקומות ע"ז שייך שפיר היאך נעשה כיון דאי אפשר לצמצם וע"ז יש סברות אבל במקום דהמצוה כ"ה לא שייך לומר אי אפשר לצמצם דהתורה ניתנה לב"א על הארץ וכפי כוחינו כן המצוה והאזהרה ע"כ ל"ק קושית תוס' שם ממע"מ כרוב גבי שחיטה למ"ד כן וכן פרוץ כעומד גבי שבת למאן דשרי ופלפלו הא אי אפשר לצמצם דבאמת כיון דהתורה אגמרי' למשה לא תשייר רובא ולא תפרוץ רובא ואגמרי' דהשחיטה סגי במחצה הי' הציווי לפי דעת ב"א ולא יזיק אם יש פחות או יותר כיון דלפי כחנו אנחנו מצמצמי' ולנו ניתנה התורה ולא למה"ש. הכלל בקיצור כ"ה שיש מצוה ואזהרה במדה או במשקל לא שייך לומר אי אפשר לצמצם דהתורה נתנה הצמצום לפי דעת בני אדם וכן כל אכילת מצוה או איסור דהתורה אגמרי' שהם בכזית או שיעורים אחרים שיש בתורה התורה נתנה הצמצום לפי דעתנו ואין צריך לבא לס' ר"ש דיש שתי ס' דלמא הוא יותר או מצומצם דהא פעמים באכילת מצוה דאוכל האיסור מחמת דעדל"ת עש"א ה' מצה ול"ש דלמא הוא יותר דיותר אסור לאכול וגם פחות אסור כיון דאינו מקיים המצוה א"ו בדעת האדם תליא מלתא והתורה ציוותה לנו כן אבל במצות שאין המצות תלוי בשיעור רק המצוה היא בפ"ע כמו בכור וכדומה אך אירע שאלה דאין אנו יודעין בודאי א"א לצמצם וע"ז יש פלוגתא שם כנלע"ד ועדיין לא הבאתי הדברי' בכור הבחינה:

ערוך השולחן אורח חיים הלכות תפילין סימן לב

סעיף עה

וכבר נתבאר שצריך להיות ריבוע שוה גם למעלה גם למטה בתיתורא וז"ל רבותינו בעלי הש"ע בסעי' ל"ט תפילין בין של ראש בין של יד הלכה למשה מסיני שיהיו מרובעות בתפרן באלכסון דהיינו שיהיו ריבוען מכיון ארכו כרחבו כדי שיהא להם אותו אלכסון שאמרו חז"ל כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשא באלכסונא וצריך לרבע מקום מושבן וגם הבתים אבל על גובה הבתים אין להקפיד אם הוא יותר מרחבן וארכן עכ"ל ואף על גב שחשבון דאמתא ותרי חומשא באלכסונא אינו מכוון לגמרי לפי חשבון חכמי המדות כידוע מ"מ התורה גזרה שימדודו ע"פ חשבון זה כמ"ש ביו"ד סי' ל' סעי' י"ג ע"ש [ומתורץ קושית תוס' עירובין י"ד]. ודע שאף אם נאמר שא"א לצמצם בידי אדם לעשות ריבוע ממש מ"מ התורה אמרה עשה כפי מה שביכלתך לצמצם ובזה תקיים המצוה וכן אמרו חז"ל בבכורות [י"ז:] לענין מדות המזבח וכלי בהמ"ק שאמרה תורה מדה ז"ל הגמ' רחמנא אמר עביד ובכל היכי דמצית למיעבד ניחא ליה ע"ש וה"נ בתפילין כן הוא:

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קמו

... (ואגב אכתוב אשר בענין מדידת רבוע של התפילין גם בלא זה לא שייך להצריך מיקראסקאפ, דהא הרבוע איתא /או"ח/ בסימן ל"ב סעיף ל"ט דהיינו שיהיה ריבוען מכוון ארכו כרחבו כדי שיהא להם אותו אלכסון שאמרו חז"ל כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חומשי באלכסונא, וזהו דבר שליכא במציאות דהא אין החשבון דאמתא ותרי חומשי מכוון כדכתב המג"א ס"ק נ"ט מתוס' סוכה דף ח' ד"ה כל אמתא וכן הוא בתוס' עירובין דף נ"ז, ובהכרח שהכוונה שכשר גם ריבוע כזה ונמצא שכשר גם לכתחלה תפילין שהן מרובעין ממש שאין האלכסון מכוון עד הריבוע שאינו מכוון שהוא באלכסון המכוון בתרי חומשי יותר, (ודברי הט"ז /או"ח סי' ל"ב/ ס"ק ל"ג לכאורה תמוהין שכתב פי' בריבוע גמור שארכו כרחבו ממש שיערו חכמים כל השיעור שיש לו יש לו באלכסון ב' חומשין נוסף, דהוא דלא כהאמת ואישתמיטתיה מיניה דברי התוס', ואולי כוונתו רק כדכתב הפמ"ג במשבצות דהוא למעט כל שארכו יותר על רחבו אף שיש בו לפי חשבון האורך והרוחב כמו שהיה החשבון בריבוע ממש), וא"כ כשיעשה ריבוע ע"י מיקראסקאפ הרי לא יהיה האלכסון תרי חומשי יותר בדיוק אלא טפי פורתא, ואף שג"כ כשר אבל ליכא שום מעלה. וגם אף בלא זה נמי הא איתא בכורות דף י"ז שהקשה הגמ' למ"ד א"א לצמצם אף במעשה דבנ"א ממתת הכלים ומדת המזבח, ותירץ שאני התם דרחמנא אמר עביד ובכל היכי דמצית למעבד ניחא לו, ופרש"י ולעולם לא צמצמו יפה, ובא"א לצמצם הרי אפשר שהוא מעט יותר ואפשר שהוא מעט פחות ואפשר גם שהוא מצומצם, ובהכרח שכולן הכשיר רחמנא לכתחלה, וכן ודאי הוא גם בריבוע דתפילין שג"כ הא א"א לצמצם ואין שנראה לעין הוא הריבוע הכשר לכתחלה אף שכלפי שמיא אינו מצומצם. ופלא על מש"כ כתר"ה שהגרי"ז הלוי זצ"ל היה סבור שיש מעלה כשימדדו ריבוע דתפילין במיקראסקאפ)...

שו"ת משנה הלכות חלק יא סימן לז

למדוד הריבוע בתפילין ע"י מודד של מילימעטער אלול תשמ"ו. לכבוד ידידי היקר וכו' הי"ו. אחדשה"ט.

בדבר שאתך לענין ריבוע בתפילין המבואר בש"ע א"ח סי' ל"ב ס"ט דהלכה למ"מ שיהיו מרובעות ונהגו כהיום למדוד ע"י מודד של מילימעטער ויותר מזה ושמע שאני אמרתי שאין צריך לדקדק במכשירין כאלו רק לכוין שיהיו מרובעות האם אמת השמועה.

כן הדבר שכבר אמרתי הרבה פעמים שהתורה לא ניתנה לקאמפיוטערס ומיקראסקופס וכיוצא בזה וגם לא לשאר כל אומנות ומה יעשו אנשי גרוזיא שאין להם מכשירים אלו אלא יעשה לפי ראות העין והמדידה הרגילה אצלינו ולמראה

עיניו ישפוט לאדם שרואה בישרות, וכעין זה כתב המב"ט לענין מראה אתרוג בחזית הפוסל בכ"ש הובא במג"א סי' תרע"ט וגדולה מזו, ושוב הראה לי אחד בהלכות והנהגות מהגה"ק מאסטיפעלע דף נ"ג שכתב דלענין ריבוע בתפילין תמיד ענה שהחזו"א אמר שזהו לפי ראות העין בראיה רגילה ע"כ, וב"ה שכוונתי לדעת הגדולים ז"ל, וקצת ראייה מכה"ג שאסור לעשות כלי למלא חפנים קטורת אלא דוקא בחפניו חפן, וכן בכל שאר מצוות המעשה. אבל וודאי הא פשוט שצריך לדקדק בריבוע כפי האפשר בדרך הטבע ועיין מ"ב סי' קע"ו.

ועיין מס' כלים פ' י"ז מ"ו כביצה שאמרו לא גדול ולא קטנה אלא בינונית א"ר יוסי וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזוהי קטנה אלא הכל לפי דעתו של רואה ופה"מ דהענין שב אל אומד האדם שזאת הביצה תהי' שוה לא קטנה ולא גדולה והלכה כרבי יוסי ומבואר נמי דסומכין על אומד דעת האדם ולא במדידה, ובמקום אחר הבאתי דלשקול במשקל שיעורי מצוה סימן קללה הוא ואסור מבואר גם בכה"ג במלא חפניו של כה"ג דלא עשו דפוס וגם בחביתי כהן גדול (מנחות פ"ז ע"ב ועיין פ"ב דמדות) פריך בגמ' במה מחלקן לחלות ביד או בכלי פשיטא דביד דאי בכלי טורטני יכניס ויכניס כיון דבקללה ואכלתם לחמכם במשקל לאו אורח ארעא ע"ש נמצא דאדרבה חסרון יש במשקל אלא ישער, (ועיין רמב"ם פיה"מ עירובין פ"ד מ"ח וברע"ב שם דא"א לעשות טבלא מרובע בצמצום לפיכך תנא כטבלא מרובעת כלומר כדרך שבנ"א רגילים לרבע אף על פי שאינו מרובע בצמצום ועיין א"ר אות נ"ט ובפמ"ג בא"א סקנ"ג) ומיהו לענין שאר מדידות שנתות היו במקדש והיו מודדין ודו"ק. דושה"ט בלב ונפש, מנשה הקטן.

שו"ת דברי יציב חלק אורח חיים סימן קיא

(ה) ברור כשמש שנמסר לישראל שיעור זמן מה שידעו כל ישראל, ולא תליא במכונות של מדידת אור וחושך ממקום אחד לחברו שנמסר ליודעי מפת הארץ ונופה, רק לכל מקום מה שיוכל העין לראות לפי הסימנים שמסרה לנו התורה"ק לכל מקום, ובאותן מקומות שנהגו מקדמת דנא שיש יום ולילה אין לומר ח"ו שאין יום ולילה.

ומה מאד שמחתי שמצאתי בספר האשכול [ח"ב הנדפס בירושלים תפרי"ח] שזימן השי"ת לידי באלו הימים, ובהל' חלה דף קכ"ה ע"ב וקכ"ו ע"א שמתחיל, ובשאלה לרב שרירא גאון וכו' שמר רב הילאי גאון ז"ל פירש לכם משקל ביצה וכו' ואם אין לשער משקל מ"ט ביצה יש לה משקל, הו' יודעים שאין לאלו השיעורים משקל כסף וכו' אלא שנתנו השיעור מקטנית ופירות שמצויין תמיד, ואין לומר שנשתנו וכו' אלא כמתני' עבדין הכל לפי דעתו של רואה עיין שם. ושם בדף קכ"ח ע"א, ונשאלו הגאונים ז"ל וכו' ולכן נתנה תורה שיעור בביצים ובפירות שד"ס נתנו על הר סיני וכו' לפי שהביצים והפירות נמצאות בכל מקום, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות וכו' והמדות משתנות בדורות ובמדינות וכו', הלכך תלו חכמים ז"ל המדות בפירות ובביצים שהם קיימות ואינם משתנות וכו' עיין שם. ובכלבו סי' פ"ט מהראב"ד שכתב, ואכן שיעור משקל לא נהיג לן דאיכא דקלילא ואיכא דלא עיין שם. והארכתי בזה בשיעור הישיבה [ונדפס בישראל סבא גליון מ"ו עמ' של"א] לענין מ"ש הצל"ח בפסחים קט"ז שנתקטנו הביצים ואכמ"ל. ומזה יסוד גדול לאבזה"ק ורבוה"ק ז"ע שלא נהגו לשער במשקל.